

ACTIVITATEA LUI EM. PROTOPOPESCU-PAKE LA ȘCOALA LIBERĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Dragoș Lucian ȚIGĂU*

EMMANUEL PROTOPOPESCU-PAKE'S ACTIVITY AT THE FREE SCHOOL FOR POLITICAL SCIENCES

(Abstract)

Little is known about this in the Romanian historiography. In 1871 Emmanuel Protopopescu-Pake founded the Free School for Political Sciences in Bucharest, whose aim was "to train students for administrative, judiciary, commercial and financial careers, as well to communicate to citizens notions about public Law and political economy". The School had three departments: administration, judiciary and commerce-finance. Emmanuel Protopopescu-Pake was the principal of the School from 1871 to 1893 and taught courses in political economy and in commercial, administrative and constitutional Law. Always concerned with improving administrative and judiciary education, the teacher proved his competence and reliability in his entire activity. Due to his qualities and achievements, Emmanuel Protopopescu-Pake received the teachers' esteem and the students' respect. Therefore, in 1890 he was elected the chairman of the Society of Students in Political and Administrative Sciences in Bucharest.

The institution created by Emmanuel Protopopescu-Pake functions today as the National School of Political and Administrative Sciences.

Keywords: *Emmanuel Protopopescu-Pake, Education, Students, Political Sciences, University.*

Personalitatea lui Emanoil Protopopescu-Pake¹ s-a impus în conștiința contemporanilor mai ales datorită realizărilor edilitare și priceperii acestui om de a conduce administrația Capitalei între anii 1888-1891. Chiar și astăzi, la mai mult de un secol de la dispariția sa, Em. Protopopescu-Pake rămâne cunoscut bucureștenilor exclusiv prin calitatea sa de primar. Tot astfel, majoritatea studiilor istorice

* Profesor la Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” din București; e-mail: dragoslucian68@yahoo.com

¹ A trăit între 12/24 ianuarie 1845 – 28 aprilie/10 mai 1893; apelativul Pake, dat de colegii săi de școală, și-l adaugă definitiv la nume în 1868, cf. Dem. Teodorescu, *Biografia lui Em. Protopopescu-Pake*, București, 1899, pp. 5, 11.

de până acum au cercetat cu predilecție doar acele activități prin care Pake Protopopescu a contribuit la progresul Capitalei².

O cercetare mai atentă a documentelor epocii evidențiază faptul că pe parcursul a trei decenii, Em. Protopopescu-Pake s-a remarcat în viața publică nu numai ca un bun primar, ci și ca un mare avocat, publicist și dascăl, capabil să cultive multor tineri interesul pentru studiul Dreptului și Științelor politico-administrative. Cariera sa didactică a fost bogată în împliniri³, dar astăzi se află în necunoaștere și în uitare. Prin urmare, am considerat că este utilă prezentarea unui aspect puțin cercetat din cariera lui Em. Protopopescu-Pake, anume activitatea acestuia ca director și profesor al Școlii Libere de Științe Politice din București, între anii 1871-1893.

Începuturile acestei importante instituții erau evocate într-un raport din 9 octombrie 1876 de către însuși „dirigintele școlii”, Em. Protopopescu-Pake: „în octombrie 1871, câțiva avocați și magistrați, titrați de la diferite facultăți din Europa, doctori și licențiați în Drept și în Științele politice și administrative, se uniră pentru a lua inițiativa fondării unei școli libere de științe politice, în scop de a prepara pe elevi pentru carierele administrativ-judiciare, comerciale și financiare, precum și a comunica cetățenilor cunoștința Dreptului public și Economiei politice (...) În vederea acestui scop, orele cursurilor acestei școli au fost totdeauna combinate astfel încât oricine să poată a le frecuenta cu înlesnire. Cursurile de Economie politică și de Drept administrativ (susținute de Pake – n. n.) au fost predate duminică în timpul zilei, iar celelalte cursuri au urmat în serile peste săptămână⁴. Așadar, având ca model *École Libre de Sciences Politiques* fondată la Paris în 1871, câțiva tineri inimoși: C. I. Polizu, M. Paleologu, R. N. Opreanu, Gr. Vulturescu, El. Bosianu, Gr. P. Olănescu și Protopopescu-Pake au cerut Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice acordul pentru înființarea unei Școli de Administrație (6 octombrie). Petiționarii au subliniat scopul și utilitatea viitoarei instituții, precizând că: „noi n-avem pretențiunea să umplem cu totul acest gol din programa instrucțiunii noastre publice, ci voim prin un modest început să arătăm cât suntem și noi de devotați fondării unei instituțiuni atât de importante”⁵.

² „Calendarul revistei *Lumea Ilustrată* pe anul 1894”, pp. 65-66; Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor*, București, 1897, pp. 155-156; C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. 3, Sibiu, 1904, p. 684; *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 787; I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, partea II, <București, 1931>, p. 1824; L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea (Material românesc. Oameni și înfăptuiri)*, București, 1940, p. 698; I. Vitan, *Em. Protopopescu-Pake, primar al Capitalei (1888-1891)*, în „Anuar al Arhivelor Municipiului București”, 1, 1997, pp. 51-57; Dragoș Lucian Țigău, „Un excelent, un energic și foarte prob primar” *Em. Protopopescu-Pake*, în *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, V, București, 2008, pp. 179-201.

³ Dragoș-Lucian Țigău, *Activitatea lui Em. Protopopescu-Pake la Școala Comercială din București*, în „Revista Arhivelor”, 79, vol. 64, nr. 1-2, 2002, pp. 32-45.

⁴ *Școala Superioară de Științe de Stat din București; ce a fost, ce este și ce rezultate a dat*, București, 1931 (în continuare, *Școala Superioară de Științe de Stat*), pp. 22-23, doc. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 3 și p. 19, doc. 1.

Consiliul Permanent de Instrucțiune și-a dat avizul favorabil chiar a doua zi (7 octombrie 1871): „*consiliul opină că petiționarii pot deschide o școală specială pentru învățământul administrativ, conformându-se pentru aceasta întru toate cu dispozițiile Legii Instrucțiunii relativ la instrucțiunea privată (...) Consiliul opină că sălile Palatului Universității nefiind în număr suficient chiar pentru serviciul universitar, nu li se poate acorda <petiționarilor> sala ce cer pentru ținerea cursurilor școlare*”⁶. La rândul său, Ministerul a comunicat în timp util (11 octombrie) această hotărâre membrilor societății instituite pentru deschiderea școlii administrative⁷.

Acestea au fost începuturile unei importante și prestigioase instituții de învățământ românesc. Dacă în primii ani s-a numit simplu *Școala de Administrație*, în 1876 a primit denumirea de *Școala Liberă de Științe Politice*, iar la câteva luni după dispariția lui Em. Protopopescu-Pake s-a adoptat titulatura de *Școala Superioară de Științe de Stat* (23 septembrie 1893). Sub această ultimă denumire, școala a funcționat până la desființare, în anul 1949.

Fondarea Școlii de Administrație a fost prima realizare din cadrul ambițiosului plan al tinerilor avocați și profesori, instruiți în spirit european modern, de creare a unor publicații, societăți și școli prin care să se popularizeze noțiunile de Administrație, Drept și Economie Politică. Astfel, într-un interval scurt (octombrie–decembrie 1871) au apărut *Școala de Administrație*, *Societatea Juridică* și revista *Dreptul*⁸. După mai mulți ani a apărut și o *Societate de Economie Politică* (1885)⁹.

Aspectele evocate mai sus implică cercetarea motivelor pentru care Protopopescu-Pake a fost preferat la ocuparea postului de director. În 1871, la numai 26 de ani, Em. Protopopescu-Pake avea o frumoasă carte de vizită, care prefigura o remarcabilă carieră nu numai în domeniul juridic, ci și în învățământ, publicistică, administrație și politică. El și-a manifestat de la o vârstă fragedă înclinația către studiu, dar și dorința de a-i învăța pe alții. La doar 15 ani, când era încă elev în cursul superior al Colegiului Sf. Sava, a reușit să alcătuiască și să

⁶ *Ibidem*, pp. 20-21, doc. 3.

⁷ *Ibidem*, p. 21, doc. 4: „*ministerul are onoare a vă face cunoscut că sunteți autorizați a deschide școală privată pentru învățământul administrativ*”.

⁸ Primul număr al revistei „Dreptul” a apărut joi, 16/28 decembrie 1871, și avea subtitlul *Legislațiune, Doctrină, Jurisprudență, Economia Politică; esse Joia și Dumineca*. A fost una din cele mai longevive publicații periodice românești. Cu unele întreruperi, revista își continuă existența până în zilele noastre, când apare a treia sa serie (1990 –). Em. Protopopescu-Pake a avut o contribuție însemnată la conducerea publicației. La 7 martie 1874, el apărea prezentat în mod explicit ca redactor, iar de la 30 noiembrie 1880 a fost cooptat în noul comitet de redacție al revistei (cf. „Dreptul”, IV, nr. 19, 7 martie 1874, p. 145; IX, nr. 1, 30 noiembrie 1880, p. 1). Din primul număr al revistei „Dreptul” cititorii au aflat și de înființarea unei *Societăți Juridice*, care își fixase ca scop dezvoltarea cunoștințelor juridice și economice în România. Cea mai însemnată realizare a societății rămâne editarea, uneori cu mari dificultăți financiare, a revistei sui amintite.

⁹ *Statutele Societății de Economia Politică din București*, București, 1885, 8 pp. (16 articole); scopul societății era „*de a discuta în sânul ei cestiuni economice, atât sub punctul de vedere teoretic, cât și practic, și a întrebuița mijloacele de persuasiune de care va dispune pentru a face ca principiile economiei politice să se propage și să se aplice*”.

publice (împreună cu V. Popescu) un *Dicționar român de ziceri străbune uzitate în limba română*¹⁰. Ulterior, lucrarea a fost reeditată în două variante mult mai ample și îmbunătățite¹¹. Preocupările lingvistice ale lui Em. Protopopescu-Pake nu s-au oprit doar la cele trei dicționare. În 1862 a realizat o traducere din limba franceză a unor *Elemente de filologie*. Prin această lucrare, tânărul Em. Protopopescu a încercat să popularizeze noțiuni despre originea, caracterul și clasificarea numeroaselor limbi vorbite pe Glob¹². În ceea ce privește scrierea de manuale, de la Em. Protopopescu-Pake a rămas cunoscut un singur titlu: *Noua geografie elementară așezată pe un plan metodic spre uzul junimei studioase*. Se pare că editarea acestui manual este legată de activitatea autorului la conducerea tipografiei lui Cezar Bolliac (1863)¹³.

După trei ani de studii juridice în Capitală (1863–1866), Em. Protopopescu-Pake a obținut, succesiv, două diplome de licență din partea Facultăților de Drept din București (1866) și Paris (1867), precum și două titluri de doctor, acordate de Universitățile din Bruxelles (1867) și Geneva (1870)¹⁴.

În paralel cu studiile universitare, Em. Protopopescu a luat contact și s-a familiarizat cu activitatea din tribunale. La 5 mai 1865, un decret al domnitorului Alexandru Ioan Cuza a stabilit că Em. Protopopescu „*care are un stagiu de un an și patru luni ca copist la greșa Tribunalului de Comerț din București, care a absolvit gimnaziul și are un studiu regulat de doi ani la Facultatea de Drept din București (îndeplinind condițiile de admisibilitate și înaintare în funcțiile judecătorești) este numit ajutor de greșă la acel Tribunal*”¹⁵. Imediat după obținerea licenței,

¹⁰ *Dicționarul român de ziceri străbune, uzitate în limba Română*, de Em. Protopopescu și V. Popescu, București, 1860, 1 f. + 100 coloane (50 pp. cu alfabet de tranziție).

¹¹ *Nou dicționar portativ de toate dicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, copriindu și termeni științifici și litterari*, de Em. Protopopescu & V. Popescu, București, 1862, vol. I, 3 f. + 332 pp.; vol. II, 1 f. + pp. 336-650 + XVI pp. (cu alfabet de tranziție); *Nou dicționar portativ de toate dicerile noi (radicale) reintroduse și introduse în limba română și de termeni tehnici ai științelor, litterilor și artiloru, cu ua explicație mai întinsă a termenilor de dreptu și economie politică*, de Emmanuel Protopopescu-Pake, Licențiatu și Doctoru de la Facultățile de Dreptu din București, Paris și Bruxelles, București, 1870, 2 f. + 403 pp.

¹² Pascal Duprat, *Elemente de filologie*, traduse de E. Protopopescu, București, 1862, 47 pp.

¹³ *Noua geografie elementară așezată pe unu planu metodicu spre usulu Junimei studiöse*, de Em. Protopopescu. *Revădută și aprobată de mai mulți profesori*, Imprimeria Cesar Bolliac, București, 1864, 60 pp. O însemnare rămasă de la Petre Ispirescu (septembrie 1870) arăta că: „în anul 1863 d. Boerescu vându tipografia d-lui Bolliac (...) După două luni de funcțiune dl. Protopopescu-Pake mi-a luat locul. N-a jnint însă mult. D. Bolliac, după ce a schimbat mai mulți directori, a vându tipografia”, cf. *Documente și manuscrise literare*, ed. Paul Cornea și Elena Piru, vol. 2, București, 1969, p. 197.

¹⁴ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, pp. 10-11. *Dreptul Romanu. De emptione et venditione. Dreptul Român. Despre <cumpărare și> vânzare (Codul Civil art. 1294-1387). Tesă pentru licență. Actulu publicu assupra materiei coprinse aci, va fi prezentatu și susținutu Vineri 14/ 26 Octobre 1866, de Emanuel Protopopescu născut în București la 12 Ianuaru 1845*, București, 1866, 56 pp. *De l'In integrum restitutio des mineurs en Droit Romain et de l'action en nullité ou en rescision des conventions en Droit civil*, par Emmanuel Protopopescu Pake, Avocat, Docteur en Droit, Docteur en Sciences politiques et administratives, Paris, București (tipărită la Geneva), 1870, 146 pp.

¹⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 100, 8/ 20 mai 1865, p. 449.

Em. Protopopescu a renunțat la postul de ajutor de grefă¹⁶, principalul său obiectiv fiind obținerea doctoratului la Paris. Există informația că Pake Protopopescu s-a reînscris în corpul avocaților la 30 martie 1869¹⁷, indiciu al faptului că mai activase în barou, dar studiile doctorale nu i-au permis să profeseze. După reîntoarcerea de la studii, în noiembrie 1870, Em. Protopopescu-Pake își începe adevărata carieră de avocat ale cărei rezultate nu au întârziat să apară. Astfel, la 6 aprilie 1871, Comisia interimară a Capitalei îl numea cap al Serviciului Contencios și avocat al Comunei București¹⁸. Așadar, la alegerea lui Em. Protopopescu-Pake ca director al Școlii de Administrație au contribuit în mod decisiv pregătirea profesională, bunul renume și influența de care acesta se bucura.

*

Informațiile despre primele două decenii de existență a școlii sunt sporadice și dispersate în diverse publicații. Deși există un fond documentar al instituției, el luminează doar epoca de după moartea întemeietorului Protopopescu-Pake¹⁹. De asemenea, în primele decenii ale existenței, școala nu a avut un local propriu. După mărturisirea lui Em. Protopopescu-Pake (9 oct. 1876) „*în trecut școala a obținut ospitalitate de la Onor. Eforie a Spitalelor Civile, care a avut bunăvoința a acorda gratuit amfiteatrul de chimie de la Spitalul Colțea. Dar pentru serviciul școlii, subsemnatul diriginte eram nevoit a plăti câte doi galbeni pe lună, din propria mea avere, numai ca să se poată întreține școala*”. De aceea, „*cu drept cuvânt <școala> merită ospitalitatea pe un picior mai larg*”²⁰, adică posibilitatea de a funcționa în clădirea Universității. De această dată, cererea directorului Protopopescu nu s-a mai lovit de refuzul autorităților școlare, ca în 1871. La 19-21 octombrie 1876, Ministerul și Consiliul Permanent de Instrucțiune „*apreciind utilitatea școlii, opinăm a se invita d. Rector să dea în orele libere, sălile necesare cursurilor zisei școli*”²¹.

Demersurile eficiente făcute atunci de Pake Protopopescu în interesul școlii pe care o conducea, sunt cunoscute și din câteva însemnări târzii. Astfel, cu ocazia adoptării *Legii pentru recunoașterea calității de persoană morală Școlii Superioare de Științe de Stat* (1905), rapoartele Adunării Deputaților și Senatului precizau că între 1876-1879, școala primise de la minister o mică subvenție²². Acest ajutor l-a scutit pe directorul Protopopescu de a mai face, măcar pentru câțiva ani, cheltuieli din propriul buzunar.

Lipsa unui local și a unor subvenții din partea Statului, nu a afectat bunul renume al școlii. Tematica interesantă a cursurilor și competența profesorilor au

¹⁶ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12. Despre primele procese în care a pledat cauza Primăriei, a se vedea „Buletinul hotărârilor Curții de Casațiune date în materie civilă”, tom X, 1871, nr. 5, pp. 90-92 și 98-99.

¹⁹ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale, fond *Școala Superioară de Științe de Stat*.

²⁰ *Școala Superioară de Științe de Stat*, 1931, p. 23, doc. 5.

²¹ *Ibidem*, p. 23, doc. 5 (rezoluția ministrului G. Chițu și a Consiliului Permanent); p. 27, doc. 8 (adresa ministerului către rectorul Universității).

²² *Ibidem*, pp. 34 și 36.

făcut ca școala să aibă căutare. Încă din 1871 s-a proiectat o programă pentru două secțiuni: *politico-administrativă* și *economico-financiară*, ambele de câte trei ani. Pentru început, în anul I se studiau noțiuni de Drept civil și procedură; Drept public intern; Drept penal și procedura criminală; Drept administrativ (predat de Pake) și Statistică. În anul II se predau cursuri de Economie politică (susținute de Pake); Contabilitate administrativă; Dreptul ginților; explicarea diferitelor legi administrative și Știința finanțelor²³. În 1875 „*Consiliul profesoral constatând că rezultatele a patru ani au fost mulțumitoare și că 15 elevi au depus examene cu succes, a decis a se elabora un regulament pentru organizarea și completarea școlii cu noțiuni de Drept roman și Drept comercial (...) Cursurile s-au împărțit pe secțiunile: administrativă, judiciară și comercial-financiară*”²⁴.

Regulamentul din februarie 1876 a păstrat aceste secțiuni, pentru primele două stabilind durata studiilor la trei ani, iar pentru ultima la doi ani. Nu existau restricții la admitere, în școală fiind primiți chiar și elevi cu studii elementare. Cursurile se desfășurau între 15 septembrie–15 iunie și se finalizau prin examene parțiale (la 15 ianuarie și 15 mai) și generale (între 15–25 iunie). Cursanții care treceau toate examenele și susțineau o teză primeau Diploma de absolvire a Școlii Libere de Științe Politice. Regulamentul stipula ca un avantaj faptul că „*școala este absolut gratuită*” (art. 19)²⁵.

Absența programelor de studiu și a planurilor de învățământ, lipsa informațiilor concrete despre cărțile utilizate reprezintă o piedică greu de surmontat în cunoașterea mai amplă a conținuturilor predate. De asemenea, nu se poate aprecia influența altor instituții similare din Occident în stabilirea curriculum-ului școlii bucureștene. Cel mai probabil, profesorii au apelat la cursurile și materialele pe care le utilizau în cadrul facultăților de Drept și Filosofie. Un avantaj îl constituia existența broșurilor și cărților tipărite, care conțineau legislația uzuală.

La început, școala și-a făcut publicitate prin paginile revistei „Dreptul”²⁶. La 10 septembrie 1872, se anunța că peste o săptămână cursurile urmau să fie reluate „*în amfiteatrul de la Colțea*”. Școala avea deja opt profesori, printre care și Pake Protopopescu. Acesta preda Dreptul administrativ la anul I (joi, între orele 19-20) și Economia politică la anul II (duminică, între orele 11-12)²⁷. În anul următor s-a publicat primul bilanț al școlii: 53 de cursanți înscriși, din care 21 erau apreciați ca silitori, iar 9 viitori absolvenți urmau să ia certificatul de capacitate. De la 2 septembrie 1873, Em. Protopopescu-Pake a putut fi urmărit în expunerea cursurilor de Drept administrativ, Economie politică și Statistică²⁸.

În 1874, școala a avut tot doi ani de studii și opt profesori. La deschiderea noului an școlar, proiectată pentru 7 octombrie 1874, directorul Protopopescu-Pake

²³ *Ibidem*, pp. 6-8; p. 20, doc. 2.

²⁴ *Ibidem*, pp. 22-23, doc. 5.

²⁵ *Ibidem*, pp. 24-26, doc. 6 (regulamentul era semnat de dirigintele Em. Protopopescu-Pake).

²⁶ A se vedea articolul *Școla de administrațiune*, în „Dreptul”, II, nr. 59, 14 septembrie 1872, p. 7.

²⁷ *Ibidem*, nr. 58, 10 septembrie 1872, p. 8.

²⁸ *Idem*, III, nr. 50, 23 august 1873, p. 8.

intenționa să țină un discurs inugural pe tema învățământului profesional²⁹. Pentru anul următor, directorul a prezentat un bilanț mulțumitor: 15 cursanți au trecut examenele generale, iar „*astăzi din elevii acestei școli s-au recrutat șefi de birou în Ministerele de Finanțe și Lucrărilor Publice, comisari de poliție, directori la comisii, judecători de pace etc.*”³⁰. Pe aceste considerente, directorul și profesorii școlii au elaborat un nou regulament (19 articole), o nouă programă de studii și o nouă titulatură pentru instituția în care funcționau. Regulamentul, mai sus cercetat, arată că scopul școlii era „*răspîndirea cunoștințelor necesare unei instrucțiuni liberale*” și „*de a prepara pe elevi pentru carierele administrative, judiciare, comerciale și financiare ce vor voi a le îmbrățișa*”³¹. Totodată, s-a anunțat publicului că Școala Liberă de Științe Politice era „*vechea școală de administrație din amfiteatrul Colțea*”³². În ceea ce privește activitatea lui Em. Protopopescu-Pake, acesta preda Economia politică la secțiile juridică (anul III), administrativă (anul III) și comercial-financiară (anul II), precum și Dreptul administrativ (în anul III la primele două secțiuni și în primul an la secția comerț-finanțe)³³. Pentru anul 1876-1877, se știe că directorul Protopopescu a ținut la anul III prelegeri de Economie politică și Statistică, iar toate cursurile se desfășurau în localul Palatului Academiei (Universității)³⁴. În anul următor, activitățile didactice erau îndeplinite de zece profesori, fiind găzduite într-o sală (nr. 18) a Facultății de științe. Aici, Pake își susținea în serile de joi cursurile de Economie politică, Statistică (orele 19-20) și Drept administrativ (orele 20–21) pentru cursanții anului III. O parte a sarcinilor administrative ale directorului erau preluate de secretarul Ioan Tănăsescu³⁵.

O nouă prezentare a programei cursurilor și a numelor profesorilor datează din 29 noiembrie 1878. Astfel, Em. Protopopescu-Pake preda Dreptul administrativ și constituțional la anii II-III (vinerea, între orele 19-20), iar D. Theodoreșcu cu Grigore Petroni – Dreptul civil; N. Brezeanu – procedura civilă; I. Poenaru – Dreptul comercial; Remus Opreanu – Dreptul internațional; C. Fortunatu – Dreptul penal; Grigore Chirilov – Contabilitatea; G. Vulturescu – Economia politică; Grigore Olănescu – Finanțe; Paul Petrini – medicina legală³⁶. Recrutarea profesorilor s-a realizat îndeosebi prin demersurile directorului Protopopescu. Mulți dintre aceștia îl cunoșteau pe Em. Protopopescu din timpul studenției, activau laolaltă în baroul bucureștean și chiar în cadrul lojilor masonice, erau colegi la Școala Comercială. Totuși, dovada unei solicitări exprese a lui Pake față de colaboratorii

²⁹ Idem, IV, nr. 57, 3 octombrie 1874, pp. 463-464; se preciza că 14 elevi au trecut examenele anuale.

³⁰ Școala Superioară de Științe de Stat, p. 23, doc. 5.

³¹ Ibidem, p. 24-26, doc. 6.

³² „Alegătorul liber”, II, nr. 155, 18 februarie 1876, p. 4 (aici se publica întreg regulamentul).

³³ Școala Superioară de Științe de Stat, p. 24-26, doc. 6; copia programei de studii din 1876 arată că prelegerile erau ținute luni, marți, joi și sâmbătă, între orele 19-21, iar duminica între orele 12-14, cf. *ibidem*, pp. 26-27, doc. 7.

³⁴ „Dreptul”, VI, nr. 31, 5 decembrie 1876, p. 248.

³⁵ „Românul”, XXII, 16 febr. 1878, p. 151.

³⁶ „Binele Public”, I, nr. 1, 29 noiembrie 1878, p. 4; lista profesorilor poate fi consultată în Școala Superioară de Științe de Stat, pp. 11-13.

săi se lasă încă așteptată. Cu această pleiadă de avocați, juriști și medici care formau corpul profesoral, Școala de Științe Politice și-a căpătat un renume solid.

Indiscutabil, mersul școlii nu a fost scutit de critici mai mult sau mai puțin întemeiate. De exemplu, în decembrie 1886, a apărut zvonul potrivit căruia Consiliul de disciplină al baroului din Ilfov (din care făcea parte și Pake³⁷) a luat decizia de a înscrie ca avocați și pe absolvenții Școlii Libere de Științe Politice din București. În mod firesc, un grup de avocați a luat imediat atitudine, prevenind de la început că „*nu voim să atingem susceptibilitatea nimănui sau să punem la îndoială seriozitatea studiilor de la zisa școală liberă*”. Ei demonstrau imposibilitatea numirii ca avocați a absolvenților amintitei școli, pentru că aceasta este o instituție particulară, fără drept de a da diplome similare celor emise de Facultatea de Drept³⁸. Em. Protopopescu a sesizat acest inconvenient și a căutat să-l înlăture. Astfel, într-o prezentare a școlii din 1890, se arăta că directorul Protopopescu și ceilalți profesori au subliniat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice utilitatea instituției, solicitând ca ea să fie recunoscută ca școală a Statului, apoi, prin adăugarea unor cursuri noi, să devină *Academie de Comerț*³⁹.

În acest răstimp, școala a continuat să funcționeze în bune condiții⁴⁰:

Disciplina	Profesori		
	1885-1886	1886-1887	1887-1888
Contabilitatea	N. Kirilov	N. Kirilov	N. Kirilov
Științele financiare	N. At. Popovici	N. At. Popovici	N. At. Popovici
Economia politică	G. D. Palade	G. D. Palade	G. D. Palade
Dreptul administrativ și constituțional	I. Athanasiade	I. Athanasiade	I. Athanasiade
Dreptul comercial	Em. Protopopescu-Pake	Em. Protopopescu-Pake	Em. Protopopescu-Pake
Dreptul civil (anul I)	T. T. Djuvara	C. N. Miculescu	Spiru Eftimiu
Dreptul civil (anul II)	N. Budișteanu	T. T. Djuvara	H. Fundățeanu
Dreptul civil (anul III)	H. Fundățeanu	Spiru Eftimiu	T. T. Djuvara
Procedura civilă	I. Rădoi	I. Rădoi	I. Rădoi
Dreptul internațional	N. At. Popovici	A. D. Solacolu	A. D. Solacolu
Dreptul penal și procedura sa	Victor Romniceanu	Victor Romniceanu	Victor Romniceanu
Medicina legală	Dr. Paul Petrini	Dr. Paul Petrini	Nicolae Garoflid

³⁷ Pake a fost membru al consiliului între 1879-1887, cf. C. Polysu, *Legile constituirii Corpului de avocați din 1864 și 1884. Regulamentele din 1866 și 1889. Tabloul avocaților din Ilfov pe anul 1889 cu arătarea vechimii, titlului și domiciliului. Tabloul Decanilor și membrilor Consiliului de Disciplină din Ilfov de la 1864-1889*, București, 1889, p. 53.

³⁸ „Dreptul”, XVI, nr. 5, 18 decembrie 1886, p. 33.

³⁹ Vezi articolul *Școala Liberă de Științe Politice și Administrative*, în „România”, VII, nr. 1730, 1 aprilie 1890, p. 2; se arăta că școala eliberase până atunci 17 diplome.

⁴⁰ Cursurile au început la 7 oct. 1885, 1 oct. 1886 și 1 oct. 1887. Ele se țineau de luni până sâmbătă, seara, între orele 19-21, cf. „România Liberă”, IX, nr. 2459, 4/16 oct. 1885, p. 3; X, nr. 2738, 24 sept./6 oct. 1886, p. 3; XI, nr. 3025, 27 sept./9 oct. 1887, p. 3. Pake Protopopescu era director, iar Traian Fortun – secretar.

Între 1885-1888 școala a avut 12 profesori, iar în anii 1888-1890 cursurile erau predate de zece profesori⁴¹. Progresul așezământului se reflectă deopotrivă în programa cursurilor (ținute de la 1 octombrie 1888) și în însemnările profesorilor de atunci. Prelegerile se desfășurau de luni până vineri⁴², între orele 19-21, iar directorul Protopopescu-Pake își fixase cursul de Drept comercial miercurea de la ora 19. Unul din colegii săi, avocatul Adolphe Stern, nota următoarele: „*acum câteva zile am început cursul meu de drept internațional privat la „Școala liberă de științe administrative și politice”, al căruia întemeietor și director e Em. Protopopescu Pake. Cursurile se țin în sălile Universității și sunt bine frecventate de oameni de toate clasele și felurile: funcționari, preoți, militari, femei*”⁴³.

Pentru anul școlar 1891-1892 se constată o primenire a corpului profesoral, noii dascăli fiind persoane cu prestață evidentă⁴⁴:

Nume și prenume	Funcția	Disciplina predată
Em. Protopopescu-Pake	avocat	nespecificată
G. D. Palade	avocat	Economia politică
Grigore Manu	avocat	Contabilitatea
N. Procopescu	magistrat	Dreptul comercial
D. Mavrodin	magistrat	Procedura civilă
I. Athanasiade	avocat	Dr. administrativ și constituțional
N. Ath. Popovici	avocat	Științele financiare
Al. Mimy	magistrat	Dreptul civil (anul I)
T. T. Djuvara	magistrat	Dreptul civil (anul II)
P. T. Sfetescu	magistrat	Dreptul civil și procedura sa
A. Vianu	medic	Medicina legală
Adolf Stern	avocat	Drept internațional
M. Antonescu	avocat	Dr. Internațional civil (an II)

*

Împlinirea a 20 de ani de existență a școlii (1891) coincide cu înființarea *Societății Studenților în Științe Politice și Administrative din București*. Statutele și regulamentul Societății s-au discutat și votat în unanimitate la 16-18 decembrie 1890⁴⁵. Scopul organizației era „*cimentarea spiritului de colegialitate, dezvoltarea intelectuală prin conferințe și discuțiuni folositoare, care se vor mărgini numai asupra materiilor predate în școală*”. Președinte de onoare al societății a fost

⁴¹ „Anuarul Bucureștilor pe anul 1886-1887”, p. 40; idem pe anii 1888-1889, p. 43 și 1889-1890, p. 31.

⁴² Programa cursurilor din anul 1888-1889 este publicată în „România”, V, nr. 1301, 28 septembrie 1888, p. 3; erau menționați 12 profesori.

⁴³ Adolphe Stern, *Însemnări din viața mea*, vol. 1, București, ed. Cercului Libertatea, 1921, p. 84 (12 oct. 1888).

⁴⁴ „Anuarul Bucureștilor pe anul 1891-1892”, București, 1891, p. 68.

⁴⁵ *Statutele și regulamentul Societății Studenților în Științele Politice și Administrative din București*, București, 1891, 32 pp.; statutele aveau 51 de articole.

proclamat Em. Protopopescu-Pake. Alegerea semnifica recunoașterea meritelor celui care fondase școala și o conducea cu pricepere de două decenii. Totodată, profesorii școlii (atunci în număr de 13) erau proclamați pe viață ca membri onorifici ai Societății.

Conducerea asociației a fost încredințată unui comitet de administrație format din: un președinte (Traian Fortun), doi vicepreședinți, cinci membri, un casier, un secretar de ședință, un bibliotecar și trei cenzeni. Membrii Societății se împărțeau în: fondatori (cei care participaseră la votarea statutelor), activi (studenții și absolvenții) și corespondenți (din afara Capitalei). Ei participau la ședințele duminicale și plăteau o cotizație lunară de un leu. Statutele preconizau ca îndată ce fondurile ar fi fost suficiente, să se închirieze un local unde să fie amenajate cancelaria, biblioteca și sălile pentru conferințe, schimburi de idei, citirea de ziare etc. Localul urma să se numească *Clubul Societății Studenților în Științe Politice și Administrative din București*.

Toate amănuntele prezentate mai sus dovedesc faptul că la moartea lui Em. Protopopescu-Pake, Școala Liberă de Științe Politice se afla în plină afirmare. La 26 mai 1893, profesorii deplângeau dispariția „*mult regretatului director și fondator, avocatul Pake*”, alegând în locul rămas vacant pe avocatul Constantin Ghiță Ion⁴⁶. În acele zile, Adolph Stern nota în jurnalul său: „*A murit Pake Protopopescu în floarea vârstei. Păcat! Se bucura de multă simpatie. A întemeiat școala liberă de științe politice și administrative și bulevardul Pake rămâne mărturia hărniciei sale ca Primar al Capitalei*”⁴⁷. Câteva luni mai târziu (23 septembrie 1893) s-a creat Școala Superioară de Științe de Stat cu patru secții: *administrativă, juridică, economică-financiară și diplomatică*⁴⁸. Generațiile următoare au contribuit la progresul școlii creată și condusă cu atâta dăruire de Pake Protopopescu. La conducerea școlii s-au remarcat marele diplomat și politician Take Ionescu (în funcție din anul 1902), apoi colaboratorul acestuia, Stanislas Cihoschi – cunoscut mai ales ca rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Desființată în 1949 de regimul comunist, instituția a renăscut după Revoluția din Decembrie 1989 sub forma *Școlii Naționale de Științe Politice și Administrative*.

⁴⁶ Școala Superioară de Științe de Stat, p. 28, doc. 9 (adresa școlii către minister) și p. 29, doc. 10 (apostila ministrului Take Ionescu pentru confirmarea noului director).

⁴⁷ A. Stern, *op. cit.*, p. 111 (însemnare din mai 1893).

⁴⁸ Școala Superioară de Științe de Stat, pp. 29-30, doc. 11 (programa și noua titulatură a școlii).